

М. М. Калениченко, канд. філол. наук, асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРЕДИКАТИВНІСТЬ І МОДАЛЬНІСТЬ ЯК СЕМАНТИЧНІ ОЗНАКИ БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано змістову організацію безособового речення з урахуванням його формальних ознак, а також зосереджено увагу на використанні науковцями різних методів і прийомів аналізу синтаксичних одиниць із маркованою семантикою.

Ключові слова: *безособове речення, предикативна основа речення, семантична структура, функціональний синтаксис, модальність.*

У слов'янському мовознавстві останньої чверті ХХ століття змістилися акценти на дослідження змістової організації речення з урахуванням його формальних ознак. У сучасному мовознавстві зацікавлення семантичною організацією речення пояснюється намаганням учених глибше осмислити сутність семантики мовних одиниць. Активізація досліджень змістової сторони речення зумовлюється необхідністю вивчити цю синтаксичну одиницю у єдності форми і змісту, що обґрунтовується необхідністю залучення синтаксису як одного з рівнів мовної системи до загальної проблеми "дійсність-мислення-мова". Тому вивчати семантику речення можна спираючись на будь-який елемент названої тріади, тобто з врахуванням змістової сторони речення можна реалізувати кілька напрямків дослідження.

У чеському мовознавстві проблеми семантичного синтаксису досліджували Й.Ф. Андерш, Я. Бауер, Г. Белічова, Ф. Данеш, М. Докуліл, М. Грепл, Я. Корженський, Р. Мразек, П. Сгалла, К. Свобода, С. Жажа та інші лінгвісти. Суттєвим внеском у теорію семантичної структури речення стали наукові праці американських та російських лінгвістів Ч. Філлмора, У.Л. Чейфа, Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Г.В. Валімової, В.Г. Гака, М.М. Гурмана, С.Д. Кацнельсона, Є.Д. Падучевої, П.В. Чеснокова, Н.Ю. Шведової та інших учених. Українське мовознавство представлене працями таких дослідників синтаксичної семан-

тики, як І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, В.І. Кононенко, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, К.Ф. Шульжук та ін. Незважаючи на великий список дослідників даної проблеми на матеріалі різних слов'янських мов у реферованих працях не простежується одназначність поглядів синтаксистів. Більше того, практично кожен із них по-своєму розглядав питання категоріальних і поняттєвих ознак семантичного синтаксису, застосовуючи власну методику дослідження синтаксичної семантики, враховуючи складну природу змісту речення і виділяючи три рівні представлення – денотативний, логіко-семантичний та мовно-семантичний. Якщо денотативний рівень речення науковці співвідносять з реальними ситуаціями, тобто реальними предметами й відношеннями між ними, логіко-семантичний – з логічними структурами, поняттями й відношеннями між ними, то мовно-семантичний – з семантико-синтаксичними структурами, тобто лексичними компонентами й відношеннями між ними.

Виділення науковцями трьох ярусів функціонального синтаксису (формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, комунікативного) у славістичній науці вплинуло на те, що відбулася переорієнтація досліджень із формального аспекту на семантичний, що базується на тих елементах у змісті мовних форм, які є безпосереднім відображенням об'єктивної дійсності.

Як показує аналіз теоретичних здобутків чеських лінгвістів з даної проблеми, при дослідженні синтаксичної семантики реченневих одиниць спостерігається використання науковцями різних методів і прийомів аналізу синтаксичних одиниць із маркованою семантикою. З одного боку, семантика речення досліджується з врахуванням конкретної ситуації мовлення, з іншого – категорії семантичної структури речення і типи таких структур встановлюються на основі власне мовних фактів [Адамець 1978, 203–215]. Це стосується, зокрема, досліджень семантичної структури речення на основі теорії глибинних та поверхневих структур, які співвідносяться із поняттями відмінка та його взаємодії з дієслівним предикатом.

У нашому дослідженні активно використано теорію семантичного синтаксису чеських мовознавців (праці П. Адамеця,

Г. Белічової, Ф. Данеша, Р. Мразека), які вважають, що семантична структура речення повинна враховувати значеннєвий розряд предиката та його семантико-синтаксичну валентність, котра прогнозує якісний і кількісний склад лівобічних та правобічних синтаксем, а також положення Я. Бауера про те, що семантична структура безособового речення у чеській мові визначається якісним рівнем безсуб'єктності: конструкції зі значенням відсутності, неможливості особи, яка спричиняє дію, створюють групу так званих власне безособових конструкцій, а конструкції зі значенням усунення особи створюють групу речень, безособовість яких виникла внаслідок мовної актуалізації, реалізації мовної семантики [Bauer 1972, 129–130]. Дуже важливим елементом теорії чеського безособового речення є той факт, що перша група конструкцій є завершеною, а одиниці, що входять до її складу, можна перерахувати з певною достовірністю; це єдина група, яка базується на безвалентності дієслова, а друга група є величиною відкритою, що регулярно поповнюється за рахунок дії в мові закону аналогії, а також у результаті генетичних особливостей чеської мови (флексивність, прийменниково-відмінкова система) [Mlůvnické 1987, 171].

У чеській мові група власне безособових конструкцій є фактично сталою величиною, оскільки одиниці, що входять до її складу, можна перерахувати з певною точністю [Bauer 1972, 130]. Кількісна обмеженість предикатів (15,6 % від загальної кількості проаналізованих конструкцій) у власне безособових конструкціях чеської мови зумовлюється специфікою денотативних характеристик речення: коло природних явищ, які мисляться нами поза носієм, є досить обмеженим і не має тенденцій для поширення, оскільки дієслова-предикати власне безособової групи речень у чеській мові є транзитивними, найчастіше одновалентними, тобто припускають лише один прямий об'єкт, по суті – пасивний суб'єкт [Mlůvnické 1987, 173]. Відносна замкненість кола предикатів, на базі яких утворюються власне безособові речення у чеській мові, зумовлюється їх структурно-семантичними характеристиками. Зокрема семантика можливо-го суб'єкта у таких реченнях є тотожною семантиці предиката. Тому суб'єкт у таких структурах не лише не усвідомлюється, а й

є семантично зайвим, хоч семантично пов'язується з предикатом і часто має з ним спільний корінь. Пор.: *Zetmělo se; Tmělo se a tmělo; Stmívá se // Tma se stmívá; Nastává tma. Dosud se nesvítilo // Světlo se nesvítilo. Sněží // Pádá sníh. Leje // Lijak leje.*

До аналізованої групи власне безособових речень у чеській мові переважно входять конструкції, що вказують на явища природи, стан довкілля. Природно, відповідне значення мають і предикати, які складають основу даних конструкцій, напр.: *Pršet; Šeřit; Mokvat; Smrákat se; Mžit; Vyjasnit se; Oteplit se; Vanout; Sněžit.*

Наші спостереження показують, що дієслова-предикати таких безособових речень – так звані *impersonalia tantum* – можуть поєднуватися лише з одним іменем-діячем, що передає назву того явища, яке супроводжується названим відповідним дієсловом дії. При цьому безособові предикати можуть співвідноситися з номінативами аналогічної семантики, що відображають ті самі позамовні реалії, але на основі іншої структурно-граматичної конструкції. Пор.: *Leje – Lijak; Blýská se – Blesk; Sněží – Sníh; Mrzne – Mráz; Stmívá se – Tma.* Кожна з наведених вище предикативних одиниць – іменникова чи дієслівна – є самодостатніми для утворення речень і не потребують жодних облігаторних поширювачів. Напр.: *Zetmělo se (J.Růžena:53); Tmělo se a tmělo (K. Sezima:127); Prší (H. Pavlovská:40); Sněží (M. Majerová:61); Šeřilo se (K. Čapek:58); Svítalo (O. Vočková:87).* Це, очевидно, пов'язано з тим, що в основі семантики як дієслівного, так і іменного компонентів лежить абстрактне поняття, назва явища природи, яке сприймається як нерозривна єдність діяча і дії. На граматичному (формальному) рівні така своєрідність виражається у неподільності суб'єкта і предиката, у їх дифузному об'єднанні у структурі однієї синтаксеми [Běličová 1982, 25–26; Mluvnice 1987, 172].

Принципова особливість семантики власне безособових конструкцій у чеській мові полягає в тому, що реальний суб'єкт, якому можна приписати різні стани, притаманні вищезазначеним дієсловом, існує у макросвіті, довкіллі. З одного боку такий реальний суб'єкт є очевидним, а з іншого, не номінується через свою множинність, абстрактність [Mluvnice 1987, 44].

Треба відзначити, що у чеській мові до класу власне безособових науковці частково відносять також конструкції, які передають стан людини, істоти (загальне значення – хворобливий стан). Але ступінь безсуб'єктності таких речень порівняно з попереднім типом дещо слабший. Це пов'язано з тим, що у структурі власне безособових конструкцій, які передають стан людини, істоти, наявна вказівка на особу (яку так чи інакше стосується те, про що йдеться у реченні), виражену конкретним іменем, яка відповідає пасивному суб'єкту, точніше об'єкту дії, що передається предикатом і впливає на синкретичність, цілісність, нечленованість суб'єктно-предикатної семантики таких конструкцій [Běličová 1982, 42–43]. Можливо, це пояснюється також тим, що, коли мова йде про стан природи, то суб'єкт і дія сприймаються як єдине ціле, відтворене у семантиці дієслів *impersonalia tantum*. Іншими словами, обидва плани – зв'язку мови з мисленням і зв'язку мови з дійсністю, які нею відображається, – на рівні *impersonalia tantum* збігаються, ідентифікуються.

Структури з особовими дієсловами у ролі предикативного ядра у чеській мові складають значну групу безособових речень (65,5 % від усіх аналізованих безособових речень). Серед чеських безособових конструкцій, предикативне ядро яких складають особові дієслова, вжиті у безособовому значенні, тобто набули безособовості внаслідок мовної актуалізації, виділяються такі групи речень:

– речення, які відображають стан людини, істоти. Напр.: *Všem bylo trapno* (H. Malířová:309); *Bylo mi mdlo* (O. Theer:215); *Nebylo nám volno v pařížském vzduchu* (M. Jiránek:319); *Jen nám smutno bez tebe bylo* (L. Ziková:23); *Bylo mi horko* (Mája Z.:38); *Dobře se mu stalo!* (V. Dyk:245); *Dýchalo se rychle a těžce* (J. Opolský:237); *Hrobníka bolelo skoro všude* (B. Říha:75) тощо.

Семантика безособових речень, що входять до складу даної групи, пов'язується із станом істоти, який викликаний зовні, незалежно від її волі [312:172]. При цьому суб'єкт із значенням сприйняття того чи іншого стану визначається синтаксею у формі непрямого відмінка, його усунено з позиції номінатива, яка асоціюється зі значенням активного діяча. Така семантична мар-

кованість виділених речень взаємодіє з їх структурними особливостями і вказує на спільне значення пасивності, мимовільності;

– речення, які відображають стан природи, довілля. Напр.: V kuchyni *vonělo* kávou (H. Malířová); *Vonělo* tu velikonočním mazancem, ruměným a křížem pukajícím (M. Majerová:99); V jídelně *vonělo* jablky (J. Hilbert).

Виділена група безособових речень речення характеризуються тим, що, визначаючи специфіку довілля, такі речення відображають сприйняття людиною цього довілля. Їхня глибинна семантика безпосередньо пов'язана саме з відображенням відчуттів людини, хоча у чеській мові вказівка на суб'єкт сприйняття у таких реченнях завжди відсутня. Також треба наголосити, що безособове оформлення таких чеських речень вказує, поперше, на пасивність неназваної особи-суб'єкта, а по-друге, таке оформлення надає змісту речення відтінок узагальненості, мимовільності, глобальної об'єктивності [Mluvnice 1987, 173];

– модальні безособові конструкції, які характеризують ситуативну поведінку людини. У науковій літературі стверджується, що модальні характеристики предиката у слов'янських мовах фактично визначаються модальними характеристиками дієслова. При цьому накладання модальної характеристики на предикат речення виключає можливість накладання її на предикат логічний, який виявляється при членуванні речення на тему і рему. Напр.: *Jak bylo možno jíti v náhlém šeru* (V. Dyk:266); *K vůli rodičů už bylo možno oko přimhouřit* (K. Sezima:141); *Zdalo se mi, že zablouditi nemožno* (V. Dyk:265); *A nebylo lze nobídnout mládeži hrdinu mládežnicktějšího než Julka Fučíka* (P. Tigrid:149); *Je mi nemožno zde žítí, nemožno prožítí zde ještě jeden den a snad i noc* (R. Jesenská:62); *Lze krást, lze rabíjet, ale jenom opatrně* (V. Dyk:251); *Kěž by bylo možno zapomenuti* (J.K. ze Lvovic:13).

У чеській лінгвістиці відзначається, що залежно від конкретного значення та від способу наповнення предикативного ядра безособові модальні речення доцільно поділити на декілька підгруп: конструкції зі значенням реальності та конструкції зі значенням нереальності, які, у свою чергу, виражають можливість/неможливість певної дії; бажання/небажання виконання пе-

вної дії; дозвіл на виконання; жадання; примусовість; необхідність необхідність виконання тієї чи іншої дії [Paněnová 1971, 97].

Зауважимо, що для чеських безособових речень цієї групи компонент із значенням пасивного суб'єкта є облігаторним, їхня семантика повністю пов'язана з характеристикою людини, живої істоти, а своєрідність полягає у тому, що вони передають відношення особи до будь-якої дії, стану чи ситуації. Відношення ж визначається не самою особою, а зовнішніми причинами і обставинами, які не залежать від волі особи.

Наші спостереження над аналізованими конструкціями дозволяють стверджувати, що семантика безособових речень із предикатами-дієсловами, пов'язаними зі значенням стану людини, у чеській мові зумовлюється фізіологічними (природними) особливостями організму. Найчастіше такі предикати передають відчуття негативного, хворобливого характеру, а особа, яка відчуває їх, є об'єктом сприйняття даних відчуттів, об'єктом локалізації дії, викликаної подібними відчуттями. Неможливість визначення активного виконавця дії в подібних конструкціях зумовлюється характером позамовної референції: дія є результатом певної причини, але безпосередньо ніким не виконується. Подібна мовна специфіка чеської мови зумовлюється, на нашу думку, особливістю мислення (особливістю світосприйняття) носіїв мови. Напр.: *Třásl se jeho* (J. Hilbert:88); *Mrazilo je rozechvéním* (V. Vančura:78); *Mrazilo ji na nahých pažích* (K. Čapek:384); *Mrzelo mě, že s naší chystané cesty sešlo* (I. Klíma:212); *Na chvíli jí blesklo mozkiem* (K. Sezima:160); *Chytlo mne a už nepustilo* (J. Matělka:203); *Mně kručelo v žaludku* (O. Vočková:30); *Štvalo mne z jedněch snů do druhých, bez ustání, bez milosrdenství* (O. Theer:216). І хоча в чеській мові більшість дієслів-предикатів із такою семантикою є багатозначними, і вони, крім безособового значення, можуть вказувати ще й на особове значення (*Mrazí mě po celém tele – Mráz mrazí*), безособові конструкції у досліджених текстах зустрічаються досить часто.

Отже, значення безособових речень у чеській мові мотивується семантикою предикативного ядра різних типів аналізова-

них односкладних одиниць. Якщо власне-безособові речення зі значенням *impersonalia tantum* чи стану істоти у чеській мові є втіленням максимальної семантичної безособовості, результатом змістової (пропозиційної) неможливості суб'єкта, то у конструкціях, предикативне ядро яких складають особові дієслова, вжиті у безособовому значенні, безособовість функціонує як результат мовної актуалізації, зокрема, як результат мовної маркованості. Специфіка семантичної маркованості досліджених безособових конструкцій у чеській мові відображає наявність позамовних опозицій: визначеність/невизначеність у називанні кількості, наявність/відсутність, привласнення/не привласнення.

Семантичні характеристики безособових речень у чеській мові дозволяють виділити такі специфічно марковані групи: речення, що виражають переживання, настрої, фізичні відчуття людини – складають 55,7 % від загальної кількості; що виражають процеси (стани), які відбуваються у природі, довкіллі – становлять 27 % від загальної кількості; що виражають заперечення наявності якогось факту чи дії – 1,3 %. Безособові речення з предикатом, ускладненим власне модальними характеристиками, складають 15,6 % від загальної кількості, з них значення можливості чи неможливості простежується у 9,4 % виявлених безособових одиниць; бажання чи небажання – 2,5 %; необхідності – 1,9 %.

Проаналізований масив безособових речень дає підстави стверджувати, що найпоширенішим семантичним типом у чеській мові є конструкції, які вказують на емоційну сферу людини, її фізичні відчуття. Можна припустити, що такі односкладні речення є одними з найдревніших, оскільки активно функціонують і в інших сучасних слов'янських мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Адамец П. К* вопросу о синтаксической парадигматике / П. К. Адамец // Языкознание в Чехословакии: [сб. статей 1956–1974 / под ред. Широковой А.Г.] – М. : Прогресс, 1978. – С. 203–215.
2. *Bauer J.* Syntactica slavica / J. Bauer. – Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1972. – 471s.
3. *Běličová H.* Semantická struktura věty a kategorie pádu / H. Běličová. – Praha : Academia, 1982. – 160 S.

4. *Mluvnice češtiny*. Díl 3. Skladba. – Praha: Academia, 1987. – 746 s.
5. *Paněnová J., Benešová E., Sgall P. Čas a modalita v češtině / Jarmila Panevová, Eva Benešová, Petr Sgall*. – Praha : Univ. Karlova, 1971. – 169 s.

Стаття надійшла до редакції 28.04.15

М. М. Калениченко, канд. філол. наук, асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

Предикативность и модальность как семантические признаки безличного предложения

В статье проанализирована смысловая организация безличного предложения с учетом его формальных признаков, а также сосредоточено внимание на использовании исследователями различных методов и приемов анализа синтаксических единиц с маркированной семантикой.

Ключевые слова: *безличное предложение, предикативная основа предложения, семантическая структура, функциональный синтаксис, модальность.*

M. Kalenychenko, instructor, candidate of philological sciences
Institute of philology Kyiv Taras Shevchenko National University

Predicativity and modality as semantic indications of impersonal sentence

Organization of the impersonal sentence with its formal indications is analysed in this article. The attention is paid to using different methods and ways of analysis of semantic units with marked semantics under researching syntactical semantics of speech units.

Key words: *impersonal sentence, predicative stem of a sentence, semantic structure, functional syntax, modality.*

УДК 811.111'22:004.738.5

М. В. Каратаєва, канд. філол. наук
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

МЕДІАКОНВЕРГЕНЦІЯ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ФУНКЦІЯ ДІСКУРСУ ВСЕСВІТНЬОВІДОМИХ БРЕНДІВ

Статтю присвячено дослідженню сучасної віртуальної комунікації на матеріалі культурно-просвітницьких медіапроектів світових брендів. Аналізуються можливості та переваги використання новітніх технологій, особливості медіаконвергенції, ефективність поєднання елементів